

Perspektiva arheologije bojišč in raziskav vojaških ostankov iz zadnjih dveh stoletij na Slovenskem

Battlefield Archaeology and Research of Military Remnants from the Last Two Centuries in the Territory of Modern Day Slovenia

© Andrej Gaspari

Izvleček: V prispevku so predstavljene osnovne premise arheologije bojišč in konfliktov, ki se je začela uveljavljati kot znanstvena poddisciplina v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. V Sloveniji so raziskave tradicionalno povezane z utrdbenimi sistemi iz časa Napoleonskih vojn in poznejših obdobj, na problematiko soške fronte ter na dokumentiranje vojaških letal in plovil iz 2. svetovne vojne. V ospredju zanimanja so še prizorišča bitk ter ostanki partizanskih bolnišnic in delavnic, pomemben zgodovinski vir pa predstavljajo tudi sklopi predmetov in posamezne najdbe vojaškega značaja iz celinskih voda in kraških jam.

Gljučne besede: arheologija mlajših obdobj, bojevanje, svetovne vojne, orožje, vojaška letala, ladje, utrdbe

Abstract: This contribution represents the basic premises of battlefield and conflict archaeology that has started to establish itself as an expert scientific sub-field in the 1980s. In Slovenia this research is traditionally linked to the fortification systems from the times of the Napoleonic wars and later periods, e.g. the issues connected to the Soča front (World War I) and documenting military aircrafts and other air vessels from World War II. In the forefront are also battlefield scenes and remnants of partisan hospitals and workshops; an important historic source is also represented by the groupings of objects or individual finds of military importance from the inland waters and the Karst caves.

Keywords: archaeology of the later periods, battles, world wars, arms, military aircraft, ships, fortifications

Uvod

Bojišča in druga prizorišča vojnih dogodkov so v Evropi in Severni Ameriki že nekaj desetletij predmet proučevanja z arheološko metodo, pri čemer ta skuša odgovoriti na različna vprašanja v zvezi s posameznimi konflikti, pa tudi s širšimi vzorci obnašanja v času in prostoru. Znanе raziskave D. Scotta in R. Foxa iz National Park Service na območju Little Bighorna v Montani, kraju poraza 7. konjeniškega regimenta pod poveljstvom podpolkovnika G. A. Custerja leta 1876 proti vojski Lakot in in Čejenov, so leta 1984 omogočile rekonstrukcijo dogajanja na ravni osebnih usod posameznih vojakov. Podobno velja tudi za nekatera najdišča iz časa Vojne za neodvisnost in Državljske vojne, med drugim tudi za raziskave koncentracijskega taborišča Andersonville v zvezni državi Georgia.

V Evropi so na tem področju aktivni zlasti raziskovalci iz Velike Britanije, npr. iz Centre for Battlefield Archaeology na Glasgowski univezi, ki izdaja *Journal of Conflict Archaeology* in od leta 2000 deluje na različnih lokacijah na Otočju, npr. na lokaciji odločilne bitke v upor Jakobitov pri Cullodenu na Škotskem leta 1746, in na območju zahodne fronte, kjer izstopajo multi-disciplinarne raziskave bojišča pri Ypresu v Belgiji.

Še daljšo tradicijo imajo raziskave vojnih ladij in letal na morskem dnu, ki so pogosto hkrati počivališča posmrtnih ostankov posadk in zato posebej zaščitene z mednarodnimi konvencijami, med drugim tudi s Konvencijo UNESCO o zaščiti podvodne kulturne dediščine (Paris 2001), ki jo je Slovenija ratificirala kot 19. drža-

va in bo stopila v veljavo z januarjem 2009. Spomnimo se na Ballardovo dokumentiranje bojne ladje Bismarck, ponosa nemške mornarice, ki leži v Atlantiku 650 milj zahodno od francoskega pristanišča Brest na globini okoli 4.791 m, ali nam bližjih ostankov admiralske ladje Re d'Italia, potopljene v Viški bitki med mornaricama Habsburške monarhije in Kraljevine Italije leta 1866, in vojne ladje Szent István, ki je potonila po zadetku italijanskega torpednega čolna pred Premudo leta 1917, ter številnih ostankov vojaških plovil, bombnikov in lovcev iz oddobja obeh svetovnih vojn, s katerimi se ukvarjajo arheologi hrvaškega restavratorskega zavoda (HRZ) pri Ministrstvu za kulturo. Večina od omenjenih lokacij je bila še do nedavna cilj ljubiteljskih raziskovalcev, zbiralcev in fotografov, katerih prizadevanja so v precejšnji meri vzpodbudila uradne ustanove k sistematičnemu pristopu do varovanja in promocije tovrstne dediščine.

Na Slovenskem je tradicija povezana z izjemnimi entuziasti, kot npr. Tržačanom Diegom de Henriquezom (1909-1974), ki je med 2. svetovno vojno kot italijanski vojak vodil vojno-zgodovinski muzej 25. obmejnega območja v Pivki, njegova zbirka pa je danes razstavljena v Mestnem muzeju vojne za mir "Diego de Henriquez" v Trstu (Il Civico Museo di guerra per la pace "Diego de Henriquez"). Pomembno je tudi delovanje poznejših zbiralcev militarij, ki so prek začetnega nabiranja barvnih kovin za reciklažo pričeli z zbiranjem materialnih pričevanj o bojevanju, od sedemdesetih let naprej sprva predvsem na območju soške fronte, ki so jim s časom sledile lokacije iz druge svetovne vojne. Bogata strokovna publicistika s področja zgodovine, taktike in osebnih

pričevanj s fronte v Posočju in na Krasu, kjer sta človek in vojaška tehnologija v pokrajini pustila obsežne sledove, ter v promocijskem smislu hvalevredna društvena iniciativa in delovanje zasebnih muzejev, doslej ni bila nadgrajena s celovito raziskavo enega od najdišč. V preteklosti je dogajanje pogosto spominjalo na stihijsko preiskovanje terena ter prilaščanje in celo preprodajo gradiva, katerega državno lastništvo nikoli ni bilo sporno. V najboljših primerih je šlo za čiščenja in obnove strelskih jarkov, utrdbenih kompleksov in kavern pod bolj ali manj konsistentnim nadzorom ene od pristojnih ustanov, marsikdaj pospremljeno z argumentacijo o nezadostni skrbi države za dediščino oz. s trivialnimi izgovori, da bi sicer vse propadlo. Kot je znano, novi Zakon o varstvu kulturne dediščine eksplicitno varuje vojaške ostanke starejše od 50 let, ki se nahajajo v originalnem najdiščnem okolju tako v (na) zemlji, kot v vodi ter za njih predpisuje dokumentiranje oz. izkopavanje z arheološko metodo. Izdelava osnovne fotografske dokumentacije, izmera in sonarski posnetek desantno transportne ladje iz 2. svetovne vojne pred Strunjanom na globini 24 m, ki jih je leta 1984 na pobudo Zvoneta Kralja, vodje piranskega akvarija, izvedla potapljaška ekipa Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani v okviru ocene potenciala podmorskih arheoloških lokacij, sodi med prve raziskave tovrstne dediščine v Sloveniji.

Večji del sodobnih raziskav s področja arheologije bojišč je še vedno emblematski, t.j. vezan na posamezno bitko v smislu analize s spopadom povezanih artefaktov. Ta omogoča natančnejše razumevanje dogajanja, saj so dokumenti in ustna pričevanja o dogodku praviloma ustrezni, ne pa nujno natančni. Vloga arheološkega dela je odkrivanje, dokumentiranje in pojasnjevanje neodvisnega zbira podatkov, ki jih lahko uporabimo za primerjavo ali preizkus ostalih virov. Razbrani detajli v zvezi z individualnim obnašanjem na bojišču omogočajo posebne interpretacije, ki v pisnih opisih običajno manjkajo. Očitna je uporabnost teh spoznanj v promociji in izobraževanju, saj sodijo med ključne muzealske vzvode za približevanje zgodb obiskovalcem.

Raziskava posameznega spopada je običajno le eden od ciljev arheološke obravnave prizorišča, saj je skoraj nemogoče, da med njeno izvedbo ne bi naleteli na ostaline iz drugih obdobij. V skladu s tem je tudi zahteva, da se na terenu skrbno dokumentira vse ostanke, ne le tistih, ki jih lahko neposredno povežemo z obravnavanim konfliktom.

Poleg najdišču specifičnih interpretacij je arheologija bojišč zmožna odgovorov na vprašanja o širših temah tako na ravni antropologije vojne kot analiz vzorcev spopadov skozi zgodovino in različna naravna in urbana okolja. Gre za pojasnjevanje izrabe zemljišča, razvoja enot, taktičnih odločitev in načinov obladovanja bojišča ter prevzemanja pobude, pa tudi identifikacijo negativnih strani kot npr. izgube nadzora ali taktičnega razkroja in posledičnega poraza.

Drugi splošni izraz, arheologija konfliktov, se uporablja predvsem v kontekstu raziskav masovnih grobov civilnih žrtev ali pobitih ujetnikov, v modernem okolju tudi materialnih ostankov vojnih zločinov in zločinov zoper človeštvo. Tudi v raziskavah časovno bližnjih usmrtilcev se zmožnosti arheološke metodologije in teorije nikdar niso postavljale pod vprašaj, zato številni forenzični preiskovalci, tudi slovenski, rutinsko vključujejo arheologe in osteologe v delovne skupine. Izkušnje zadnjih desetletij kažejo, da je pomen tovrstnih raziskav predvsem v dokumentiranju tragičnih dogodkov za znanjce oziroma zagotavljanju materialnih dokazov v izogib potvorjenemu zapisovanju zgodovine.

Eno prvih zbirk navodil raziskovalcem na področju arheologije bojišč in konfliktov predstavlja delo P. W. Andrusa iz leta 1999, še bolj celovito predstavitev postopkov in tehnik pa prinaša novejši priročnik T. Sutherlanda z Bradfordske univerze (2005).

Izbrani tematski sklopi

Utrdbeni sistemi

Geostrateško pomembna prehodnost dinarske pregrade med severnim Sredozemljem in srednjo Evropo oz. zahodnim Balkanom ter mejni značaj regije med Julijskimi Alpami in Kvarnerjem so imeli odločilen vpliv na potek obrambnih sistemov skozi vsa obdobja od pozne prazgodovine naprej. Arheološko najbolj oprijemljiv, vendar še ne zadostno poznan, je poznorimski sistem obrambnih zapor *Claustra Alpium Iuliarum*, predmet zelo uspeših raziskav v šestdesetih in sedemdesetih letih, ki so pod okriljem Narodnega muzeja v Ljubljani privedle do objave antičnih pisnih virov, geodetskih posnetkov nekaterih odsekov in rezultatov izkopavanj trdnjave *Ad Pirum* na Hrušici. Današnja prizadevanja različnih projektnih skupin za dokumentiranje in oceno potenciala preostalih

segmentov sistema učinkujejo nepovezано, uspešnejša pa se zdi njegova promocija in turistična eksploatacija na lokalni ravni.

Kompleks antičnih zapor posnemajo v topografiji glede na spremenljiva strateška in politična izhodišča t. i. Rupnikova linija in Vallo Alpino del Littorio na razmejitveni črti med Kraljevino Jugoslavijo in Italijo ter pas italijanskih utrdb iz druge svetovne vojne med Pivško kotlino in Javorniki, ki je bil dograjen pod Nemci v pričakovanju invazije zaveznikov v severnojadransko zaledje. V teku so terensko dokumentiranje in stavbne analize odsekov zahodne obrambne črte kraljevine Jugoslavije, zgrajene po vzoru Maginotove linije s t. i. orkestri, skupinami armirano-betonskih bunkerjev z železnimi kazematami in povezovalnimi rovi, ter slabše utrjene severne obrambne črte med Podkorenem in Ptujem.

Za opazovanje fenomena kontinuitete zapornih sistemov so primerni zlasti že od prazgodovine naprej ustaljeni prehodi, npr. širše območje Postojnskih vrat s komunikacijo čez preval Razdrto mimo Studena, Planine in Logatca proti Ljubljanskemu barju ter z odcepom proti Pivki in Kvarnerju. V železni dobi je poselitev regije zaznamovala mreža manjših gradišč ter centralnih utrjenih naselbin, simbolov politične moči plemenskih elit, ki je slonela tudi na nadzoru trgovskega prometa. Medtem ko so gradišča kot bivalne utrdbe v vojaškem smislu igrala podobno vlogo kot sorodno umeščeni gradovi visokega srednjega veka, pa se obvladovanje prostora temeljito spremeni z uvedbo ognjenega strelnega orožja. Sledovi položajev različnih vojska zadnjih dveh stoletij blizu najnižje točke prevala Razdrto so hkrati nazoren primer statičnosti doktrine kopenskega vojskovanja, ki ga na ravni zavarovanja položajev diktirajo možne smeri napredovanja nasprotnika, strelni kot in domet orožja. Arheološko zanimiv je zlasti sistem avstrijskih pehotnih položajev s prsobrani in jarki na Žingarici na južnem pobočju Nanosa in nasproti ležeče topniške utrdbe na območju prazgodovinskega gradišča na Golem vrhu, kjer je med četrto koalicijsko vojno leta 1809 prišlo do bitke z Napoleonovimi četami. V isti čas sodijo iz lesa, zemlje in kamna izdelani krožni nasipi topniških utrdb na vzpetinah okoli Ljubljane (Golovec, Grajski grič, Šišenski hrib s Tivoljskim in Debelim vrhom ter Gradišče nad Pržanjem), ki so jih v pričakovanju prodora Francozov na hitro zgradili avstrijski delovni oddelki, medtem ko izvira kompleks francoskih položajev na hribu Straža nad mostom čez Savo pri Črnučah iz obdobja med 1809 in 1813.

Soška fronta z zaledjem

Zanimanje za ostanke evropsko pomembnih bojišč iz 1. svetovne vojne v Posočju in na Krasu si delijo tako strokovnjaki oziroma uradne ustanove kot tudi ljubitelji in amaterski raziskovalci, pogosto člani različnih združenj in interesnih društev s ciljem promocije in ohranjanja tovrstne kulturne dediščine. Hvalevredni so začeti projekti evidentiranja ostankov utrdbenih objektov, strelskih jarkov, oskrbovalnih poti, žičnic, barak, kavern in objektov v naravnih jamah ter spomenikov in napisov, ki govorijo o enotah, žrtvah in zmagah ene ali druge armade, kot tudi povezovanje najbolj znanih frontnih položajev oz. muzejev na prostem v zgodovinske poti, opremljene z informacijskimi točkami in pojasnjevalnimi tablami.

Tudi na temu področju je vsebinska usmerjenost slovenske arheologije v starejša obdobja povzročila strokovni vakuum na področju terenskega raziskovanja in dokumentiranja, ki sta bila tako kot odločanje o mestu hrambe najdenih predmetov podvržena laični presoji. Na znanih lokacijah z ostanki pozicijskega vojskovanja na Batočnici in Mrzlem vrhu, ki sta bili do pred četrto stoletja praktično nespremenjeni in s tem izjemen zgodovinski vir, je bil pobran večji del površinskih in deloma tudi podpovršinskih najdb orožja, zaščitne in druge opreme kot tudi zasebnih predmetov padlih vojakov, preostali so le še masivni kovinski kosi kot so lafete ali tulci granat ter žične ovire. Pri tem velja opozoriti, da za večji del iskalcev oziroma zbiralcev dokumentiranje lokacij najdb ni (bilo) ravno prioriteta, posebej problematični pa so tudi primeri nekontroliranega prekopavanja posmrtnih ostankov. Sprejemljivo pot h kompetentnim rezultatom ob primernem vključevanju javnosti nakazuje projekt Fundacije poti miru v Posočju, ki je v sodelovanju s Centrom za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU izvedla LIDAR-sko snemanje terena v okolici Kobarida med Podbelo in Drežniškimi ravnami z namenom identifikacije in dokumentiranja arheoloških najdišč, vključno z ostanki iz prve svetovne vojne.

Ostanki vojaških letal

V okviru raziskav ostankov svetovnih vojn na našem ozemlju so verjetno največjo pozornost vzbudile zgodbe o reševanju zavezniških pilotov in članov posadk ter z njimi povezanih ostankov zrušenih letal. Z lažje dostopnih razbitin je okoliško prebivalstvo navadno kmalu po

nesreči odneslo večino uporabnega materiala, npr. kose aluminijaste pločevine, gume s koles ali kvalitetno padalsko svilo. Simbolno pomembni deli kot so propelerji, deli instrumentov in pilotskih sedežev, kosi z identifikacijskimi oznakami ali orožje so bili v nekaterih primerih prav tako pobrani že med vojno, pozneje pa so krasili marsikatero pročelje ali spominsko sobo. Najdlje so se navadno ohranili ostanki letal v mokrih okoljih in visokogorju, čeprav so bile ravno razbitine v Julijcih pred nekaj leti celo cilj prave čistilne akcije znanega slovenskega »humorista«. Med najbolj znanimi najdišči omenimo mesti nesreč ameriških Liberatorjev (Consolidated B-24) na Kotovem sedlu pod Jalovcem (2645 m) z 22. novembra 1944 in v južni steni Male Rjavine s konca marca 1945 ter nemškega Heinkel He-111 iz 55. letalskega polka, ki se je spomladi 1944 zaletel v greben med Črnim Voglom in vrhom Laške Planje (2448 m) v Kaninskem pogorju. Pred dvajsetimi leti je srečni zbiralec na prizorišču nesreče, kjer je po tem potekala akcija dviganja posmrtnih ostankov članov posadke in potnikov v organizaciji Kobariškega muzeja, po naključju našel srebrnik za 5 mark in visoko nemško odlikovanje, viteški križ z železnim križcem 1. stopnje.

Posebne pozornosti so bile deležne sestrelitev novozelandskega vodnika (*Sgt.*) Clarka v britanskem lovcu Supermarine Spitfire LF IX z oznako MJ 116 iz 73. eskadrilje RAF iz Foggie, ki je 18. septembra 1944 zasilno pristal na Ljubljanskem barju ob Ižanski cesti, kot tudi okoliščine njegovega zajetja in nadaljne usode v rokah gestapa. Okupator je fotografije sestreljenega letala uporabil v propagandne namene v novembrski številki revije Slovensko domobranstvo v prispevku pod naslovom *Lufthunnen über Laibach*. Kmalu po drugi svetovni vojni je bil iz razbitine iztrgan zadnji del z repom, medtem ko je večji del letala potonil v barske sedimente. Eno od koles s pripadajočim nosilcem danes hrani Slovenska vojska, jakno pilota pa Muzej novejšje zgodovine Slovenije. Vojaški muzej SV je pripravil projekt celovite raziskave, ki naj bi se končala z dvigom in prezentacijo razbitin in predstavitvijo celotnega dogodka.

Po zaslugi vojaškega pilota Milana Medena so bolj poznane okoliščine nesreče B-24 iz 783. B. SQ iz letalske baze Pantanella v Italiji, ki je med vračanjem z bojne misije na tovorno železniško postajo v Beljaku 31. marca 1945 padlo v Cerknjsko jezero. Na Medenovo pobudo so leta 2003 geodetsko kartirali lokacijo razbitin na ledini

Jepave med Gorenjim Jezerom in Otokom ter s pomočjo detektorja kovin izkopali nekaj zverženih delov letala. Ohranjen je tudi rešilni jopič, iz padalske svile pa so leta 1948 izdelali birmanski obleki za hčerki domačina, ki je pomagal enemu od devetih rešenih letalcev.

Izjemno zanimiv vir za bodoče raziskave so tudi sezname o izgubah letal, npr. o Beaufighterju X iz 272. Squadrona z dne 25. 10. 1944 ali dveh Messerschmidtih Bf 109 iz eskadrilje Jg. 53 z dne 16. januarja 1944 pred Piranom ter pričevanja očitvidcev o letalu istega tipa, ki je pristalo na Muri v prvih urah napada na Jugoslavijo 6. aprila 1941. Edina dokumentirana najdba iz vode pri nas je rezervoar za gorivo v strugi Lahinje pri Pustem Gradcu v Beli krajini, ki ga je ameriški bombnik odvrigel pred zasilnim pristankom.

Med aktualnimi projekti iz sosednjih držav omenimo zaščitno arheološko raziskavo mesta nesreče B-24 v zahodni Istri pri vasi Krvaviči, ki jo je leta 2006 izvedel HRZ pod vodstvom Luke Bekića, ter uspešen dvig in obnovo ameriškega Thunderbolta (P-47) iz Traunsee v Avstriji leta 2005 v organizaciji zasebne korporacije.

Ostanki vojn iz celinskih voda

Reke in jezera so tudi v času svetovnih vojn pogosto predstavljale kraj deponiranja ali trajno skrivališče odvečnega orožja in občutljivega materiala, kot so to npr. oprema preizkusne postaje nemške mornarice in ponarejeni angleški funti iz 107 m globokega *Toplitzsee* na avstrijskem Štajerskem. Med slovenskimi jezeri v tem pogledu izstopa Blejsko jezero, iz katerega so poleg raznovrstnega strelnega orožja, streliva, min in ročnih bomb nemškega izvora, znane tudi sablje in razkošna bodala visokih častnikov ter zaboj z odlično konserviranimi pištolami modela Mauser P.08. Prvovrsten zgodovinski vir so identifikacijske ploščice vojakov in žig gestapa z nastavljenim datumom 5. maj 1945, ki so bile verjetno odvržene v jezero pred hotelom Park neposredno pred umikom okupatorjev z Bleda. Vedno prisotne govornice o skrivnostnih najdbah, ki jih je vzbujal jezerski ambient ob centru okupacijske oblasti za tedanja Južno Koroško in sedežu različnih varnostnih služb, prinašajo tudi ne-preverljivo zgodbo o šifirni napravi Enigma, ki naj bi jo ob odkritju v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja prevzela zvezna Služba državne varnosti. Del tančice je odstrnila visokoresolucijska izmera globin jezera, ki jo je

po naročilu Skupine za podvodno arheologijo ZVKDS in Občine Bled maja 2007 izvedlo podjetje HarphaSea. Digitalni model višin dna izdaja več kot 90 umetnih anomalij različnih oblik, v katerih lahko med ostalim prepoznamo tudi številne zaboje.

Pomembne najdbe, ki jih lahko neposredno povežemo z vojnimi dogodki, izvirajo tudi iz struge reke Save med vasema Breg in Šmarčna nad Sevnico, kjer je Skupina za podvodno arheologijo ZVKDS v sklopu preventivnih pregledov pred gradnjo HE Boštanj leta 2005 dokumentirala ostanke napada angleških letal na nemško vlakovno kompozicijo, ki se je zgodil jeseni 1944. Ob tej priložnosti je bilo iz struge ob levem bregu dvignjenih več celih mitraljezov tipa Schwarzlose M1907/12 ter fragmentiranih MG42, medtem ko je bila o številnih ročnih minometih tipa Panzerfaust in drugega potencialno nevarnega gradiva sprotno obveščena Regijska enota Civilne zaščite za varstvo pred neesplodiranimi ubojnimi sredstvi. V okviru iste akcije je bila pri Boštanju odkrita tudi skupina redkih polavtomatskih pušk SVT-40 sovjetskega izvora, ki so bile kot ostanek umika nemške armadne skupine E in kvizlinških enot predane v Posavski muzej Brežice. Iz časa zaključnih operacij na slovenskem ozemlju ob koncu vojne domnevno izvirajo tudi sporočena oklepna vozila iz Drave pri Dravogradu.

Prizorišča bitk ter ostanki skritih bolnišnic in delavnic

Posebne zanimanja so bile od nekdaj deležne lokacije znanih bitk partizanskih enot z nemškim in italijanskim okupatorjem, ki so dobro dokumentirane tako z vojaško-taktičnega kot zgodovinskega vidika, arheološko-terensko raziskovanje pa je doslej izostalo. Ena od takih bitk se je odvila 26. marca 1943 na območju Jelenovega žleba pri Mali Beli steni nad Ribnico, kjer je 360 Slovencev 1. in 2. bataljona Šerčerjeve in 2. bataljona Gubčeve brigade v bitki s časom zavzelo strateško ključno koto 1180 in stisnilo v podkev elitni fašistični bataljon divizije Macerata s 480 vojaki. Po uri in pol srditih bojov in več kot 100 mrtvih so se italijanski vojaki spustili v beg. V devetdesetih so se v bližnje brezno nenadzorovano spustili pripadniki regimenta z istom imenom, stacioniranega v Pisi, in pobirali preostale kovinske kose opreme padlih vojakov.

Na zahodnem koncu Slovenije omenimo obkolitev Gregorčičeve brigade in krvav preboj partizanov na območju Rdečega roba in Velikega Stadorja 20. avgusta 1944.

Sledove boja na zahtevnem skalnem terenu, v katerem je padlo čez 100 partizanov, so odkrivali še po vojni; med drugim naj bi bilo najdeno tudi truplo nemškega poročnika s popolno opremo.

Med prizorišči bitk, ki sodijo zaradi odročnosti ali nedostopnosti med boljše ohranjena arheološka najdišča, omenimo še preizkušnjo partizanov v jami v Taborski steni nad Kolpo med italijansko ofenzivo v avgustu 1942 in boj z Nemci na Sinjem vrhu nad Ajdovščino v marcu 1945.

Posebno mesto v vojaški arheologiji našega ozemlja nadvomno zavzemajo partizanske bolnišnice, mednarodno priznani spomeniki humanitarnosti in posebnost okupirane Evrope. Izpostavljamo primer kraške jame Ogenjca v gozdovih med Loškim potokom in Goteniškim Snežnikom, v kateri se je med roško ofenzivo poleti 1942 odvila znana tragedija, v kateri je zaradi izdaje umrlo 13 ranjencev in bolničarka Mimica. Izjemno dobro skrito jamo z ozkim navpičnim vhodom, v kateri je bila urejena zasilna lesena baraka z ležišči za ranjence iz bližnje bolnišnice, so raziskovali kočevski jamarji leta 1976 in pri tem našli nekaj sledov boja, v stranskem rovu pa tudi okostje bolničarke.

Med težko dostopnimi lokacijami z ostanki iz druge svetovne vojne omenimo partizansko barako v votlini v Varvanju na jugozahodnem pobočju Rzenika v Kamniško-Savinjskih Alpah, v kateri je celo med nemško ofenzivo decembra 1944 delovala zasilna delavnica obutve.

Sklep

V interesu stroke in služb za varstvo kulturne dediščine bi morala biti politika ohranjanja materialnih ostalin bojevanja in vojne *in situ*, vključno z zaščito lokacij posebnega pomena v okviru rezervatnega varstva, dosledna uporaba arheoloških metodoloških postopkov pri dokumentiranju in raziskavah tovrstnih najdišč ter maksimiziranje njihovega izobraževalnega potenciala. To utemeljujejo tako problematika konservacije in prezentacije večjih količin industrijsko izdelanih kosov vojaške opreme, kot ocena o pregovorno zapoznelem prevzemanju pobude s strani pooblaščenih ustanov in posledično zelo razširjenem nekontroliranem siromašenju najdišč. V prihodnosti bo ta prvovrsten zgodovinski vir vedno bolj atraktivno raziskovalno področje, kar samo po sebi vzpodbuja k čimprejšnji ureditvi odnosov med zainteresiranimi stranmi.

Na področju terenskega dela vidimo v ospredju že vzpostavljene nastavke prostorskih analiz v podobi visokoresolucijskih snemanj z namenom identifikacije umetnih struktur, pri čemer mislimo zlasti na položaje in utrdbene komplekse večjih obrambnih sistemov. Zasuti strelski jarki, kaverne in naravne jame z območja soške fronte in drugod zagotovo skrivajo še nedotaknjene kontekste, katerih raziskava lahko zagotovi verodostojne interpretacije z njimi povezanih dogodkov kot tudi primeren muzealski epilog. Snemanje morfologije terena in topografska analiza sta ključna tudi pri obravnavi prizorišč posameznih spopadov. Ta vključuje intenzivni terenski pregled zemljišč s kolekcijo in natančnim kartiranjem površinskih najdb, geofizikalne preiskave z detektorjem kovin, radarjem in merilci električne upornosti tal ter usmerjena sondiranja. Rezultati dala na terenu omogočajo ob uporabi GIS, analizi kostnih ostankov in balističnih preiskav rekonstrukcijo poteka bitke, v nekaterih primerih celo do ravni ocene o premikih posameznih orožij oziroma njihovih uporabnikov na bojišču, okoliščin smrti padlih in ravnanju z mrtvimi po spopadu. Poudariti velja, da dvig vseh najdb ni absolutno nujen; slednje velja le za njihovo identifikacijo, čeprav lahko na morebitne povezave med predmeti opozorijo šele kabinetne analize.

Literatura in viri

- ANDRUS, P. W. 1999, *Guidelines for Identifying, Evaluating and Registering of America's Historic Battlefields*. – National Park Service.
- DEŽMAN, J. (ur.) 2008, *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005 – 2008*. Ljubljana.
- JANKOVIČ POTOČNIK, A. 2008, *Utrdbe na Slovenskem*. Vodnik po utrbah v Sloveniji in bližnji okolici. – Logatec.
- JANKOVIČ POTOČNIK, A. 2004, *Rupnikova linija in Alpski zid*. Utrjevanje Rapalske meje med letoma 1932 in 1941. – Vrhnika.
- KLANJŠČEK, Z. idr. (ur.) 1978, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*. – Ljubljana.
- KNIFIC, T. 1993, Arheološki pregled morskega dna v Sloveniji. – V: Zbornik. Kultura narodnostno mešanega

ozemlja slovenske Istre, Razprave Filozofske fakultete, str. 13 – 27, Ljubljana.

MALEŠIČ, F. 2005, *Spomin in opomin gora*, Kronika smrtnih nesreč v slovenskih gorah. – Radovljica.

SIMIĆ, M. 1996, *Po sledeh soške fronte*. – Ljubljana.

SUTHERLAND, T. 2005, *Battlefield Archaeology: A Guide to the Archaeology of Conflict*. – British Archeological Jobs Resource, november.

ŠELHAUS, E. 1980, *Stotinka sreče*. – Ljubljana. http://www.parkvojaskezgodovine.si/regio_carsica_militaris/index.html